

יוסיף דעת

מבית
"שבת טיש"

- כז -

"סתירה קצת לבעלי הגלגול"

במסכת בבא מציעא (קז, א) הובאו דרשות רב ורבי יוחנן על פסוקי הברכות בפרשת כי תבוא, "ברוך אתה בעיר וברוך אתה בשדה, ברוך אתה בבואך וברוך אתה בצאתך", ודרש רבי יוחנן "ברוך אתה בבואך וברוך אתה בצאתך" - שתהא יציאתך מן העולם כביאתך לעולם, מה ביאתך לעולם בלא חטא, אף יציאתך מן העולם בלא חטא".

הרש"ש, רבי שמואל שטראשון מווילנא, מעיר על דברי הגמרא: "מכאן סתירה קצת לבעלי דעת הגלגול". וכוונתו לעורר קושיא מדברי הגמרא על בעלי שיטת גלגול הנשמות, שהרי כאן אמרו בגמרא בפשטות כי נשמת האדם באה לעולם בלא חטא, שהרי אמרו "מה ביאתך לעולם בלא חטא", וכיצד אפוא אפשר לומר שנשמת האדם באה לעולם בגלגול שוב, אחרי שחטאה בגלגולים הקודמים, כדי לתקן את אשר עיוותה?

דברי הרש"ש האלו עוררו כמובן תמיהה רבתי, שהרי האמונה בגלגול נשמות מקורו קדוש בתורת הקבלה, בזוהר ובכתבי האריז"ל ומשם לתורת החסידות, וסיבתו תיקון הנשמות והשלמת העבודה שנחסרה בגלגוליה הקודמים של הנשמה; וזה פלא שפה קדוש יאמר דבר זה, שהרי מלבד שרוב מסכת יממות מבוססת על תורת הגלגול למי שיעמיק ויתבונן בתוכנה, וגם דברי הזוהר הקדוש ותיקוני הזוהר מלאים מסוד התורה הנפלאה הזאת, עוד בה שבוודאי מה שהביא אותו לזה הוא מחמת שחשב שרק בגלגול חטאים אדם יחזור לפעמים בגלגול, אבל באמת זה אינו, כי לפעמים יתגלגל לצורך אחרים כדי לסייעם, או שלא זכה לקיים איזו מצווה שחסרה לו כמו מצוות ייבום וכיוצא בזה" ("נפש חיה" סימן עח), "ושרי ליה מריה שהכניס דבר זה בהגהותיו להטיל ספק בדברים העומדים ברומו של עולם" ("פרי שלמה" ב"מ שם).

הגיעו הדברים לידי כך, שרבים מהחסידים נמנעו מלעייין בפירוש הרש"ש, בעקבות הערתו זו ("הלמדנים שבין החסידים אמנם מסתייגים מדברים כגון אלו, ואף על פי כן מרבים הם להשתמש בפירושו של הרש"ש הקולע תמיד אל המטרה ולא יחטיא" - "פליטת סופרים" עמ' 216).

על הערת הרש"ש נשתברו קולמוסים רבים, ובספרי האחרונים האריכו ליישב את דבריו או לסותרם, ויש הסבורים כי הערה זו כלל לא יצאה מתחת ידו, אלא "תלמיד טועה" כתבה. להלן לקט נבחר של ביאורים בעניין זה והמסתעף, ובתורת הגלגולים בכלל.

1. תלמיד טועה?

כדרכם של משיבים ופוסקים רבים, אשר ביקשו לשמור על כבודם של הקדמונים שבדבריהם נמצאו דברים בלתי הולמים, ותלו את הדברים ב"תלמיד טועה" אשר בדה את הדברים מעצמו ולא יצאו הדברים מפי המחבר עצמו - כך יש הסבורים גם לגבי הערת הרש"ש.

ב"דרך שיחה" (כי תבוא) הובאה תשובתו של רבי חיים קנייבסקי שליט"א שנשאל על דברי הרש"ש הללו, והשיב "מסתברא שלא הרש"ש כתב זאת, כיון שהרי אף אם זה גלגול, וכי זה חטא? אפשר להתוכח עם הרש"ש תמיד כדרכה של תורה, אבל שטויות אין בדבריו". כלומר, גם אם האדם בא שוב בגלגול, אין זה נחשב לו שבא עתה בחטא, כיוון שלא הוא עצמו חטא אלא נשמתו בגלגולו הקודם, ובכך מתיישבים דברי הגמרא "מה ביאתך לעולם בלא חטא" - ביאת האדם בגלגול הנוכחי בלא חטא, אף שנשמתו אכן עדיין זקוקה לתיקון.

שמועה דומה נמסרה על רבי משה שמואל שפירא, שהכניס הערה זו של סתירה לבעלי הגלגול, יחד עם עשרות שיבושים וסילופים מכוונים שהכניסו המגיהים בדפוס וילנא שהיו משכילים למחצה לשליש ולרביע (וכפי המליצה שמביא

ר' יעקב מזא"ה רבה של מוסקבה בזכרונותיו על המגיהים בדפוס וילנא, "מי בקצו - כלומר מי הגיע עד גבול הכפירה, ומי לא בקצו...") במטרה לקרר את יראי ה' (וציין למשל למהדורת חומש "רב פנינים", שבכל מקום שרש"י מזכיר ש"ארץ ישראל גבוהה" [ה] מכל הארצות", השמיטו המדפיסים את הדברים. ונראה שאין הכוונה למהדורת "רב פנינים" של דפוס לוינ'אפשטיין, שכן בו לא נשמט דבר, כגון בדברים א, כד "ויורידו אלינו" - "מגיד שארץ ישראל גבוהה מכל הארצות").

אולם רבי מאיר מאזוז שליט"א דחה דעה זו שתלמיד טועה כתב כן בדברי הרש"ש, "ואני תמיה אם יצאו דברים אלה מפי קדוש... ואין ייתכן לומר שלא הרש"ש כתב זאת, והרי הגהותיו נדפסו בחייו במהדורא ראשונה של ש"ס וילנא בשנת תרי"ט (רק הגהות שבאו בין סוגריים מרובעים נדפסו אחר פטירתו). וקרוב אני לומר שלא הגר"ח קנייבסקי כתב זאת, כי דבריו תמיד בקיצור נמרץ כמו אורים ותומים, וכאן האריך שלא כדרכו" ("אור תורה" תקסט), והרי לנו דעה כי תלמיד טועה אמר בשם רבו, שתלמיד טועה כתב כן בדברי הרש"ש...

על עניין זה חזר הרב מאזוז והרחיב ב"אור תורה" (תרב), על מה שהובא בגיליון "דברי שי"ח", כי "חכם אחד שאל את הגר"ח קנייבסקי אם נכון מה שאומרים בשמו שלא

הרש"ש כתב זה, אלא בנו שהיה משכיל? וענה לו 'נכון. מתתיהו קראו לו, והוא נטה להשכלה'. ואמר עוד, שר' מתתיהו זה כתב בסוף המסכת היכן שמוזכרים עשרת בני רב פפא שיש עוד עשרה, 'ואני כתבתי שם (הוסיף הגר"ח קנייבסקי) שיש עוד עשרים שהוא לא כתב'. אולם בסוף ימיו הוא חזר בתשובה והיה תלמיד-חכם גדול, ויש הגהות שלו על השי"ס" (ובספר "מנחת תודה" מספר נכדו של רבי חיים, שפעם שאל את זקנו על הערת הרש"ש, ואמר לו שחלילה לומר שהוא כתב זאת, ובוודאי זו הוספת בנו שהיה נגוע בהשכלה, ואף קם להראות לו כיצד מחק בגמרא שלו את התיבות הללו); ותמה הרב מאזוז "למה הוציא דברי הרש"ש מחזקתן, וסגנונו הקצר והקולע מוכיח עליו, והוא לא כתב 'מכאן קושיא', אלא 'מכאן סתירה קצת לבעלי דעת הגלגול'. בהמשך מביא הרב מאזוז דעות שונות בעניין אמונת הגלגול, וכותב כי "מכל מקום הרש"ש דיבר בזה על פי לשון הגמרא, ומה מקום להאשימו בזה". בהמשך הוא אף דוחה את היחס השלילי לבנו רבי מתתיהו, שכן "מעולם לא שמענו שנטה להשכלה ולבסוף חזר בתשובה, ובכל מקום שהביא דברי המשכילים (בספר מבחר כתבי רבי מתתיהו) הכה על קדקדם". (ויש לציין למהדורת "עוז והדר" בימינו, שהשמיטו ממהדורתם את הגהות רבי מתתיהו שטראשון

2. יישוב הסתירה

רבים יישבו את תמיהת הרש"ש באופנים שונים, ובראשם התירוץ העיקרי שדברי הגמרא נסבו על הגלגול הראשון של הנשמה, כאשר ירדה לעולם בלא חטא (תירוץ זה נזכר בספרים רבים, ובהם "גשמי ברכה" לרבי ברוך עפשטיין בעל "תורה תמימה", בפירושו על קהלת "וצריך לומר דסמין בהיקש זה על סתם תולדות שהם תולדות ראשונות"; "שערי זוהר" לרבי ראובן מרגליות ב"מ שם: "היינו כביאתך הראשונה נשמה שננת בי טהורה, אבל בביאה שניה בגלגול כשיש עליו נשיאת עון משכבר, הרי כתוב כמוכן ארור אתה בבואך גוי"; "זהרי השי"ס" לרבי יהודה לייב אינדערך המכונה ר' ליבוש פראגער; "פרי שלמה" לרבי יעקב שלמה האלצבערג ממאהילוב; וברבים מספרי דורנו), או שהכוונה לצדיק שבא נקי לעומת הרשע שעליו נאמר "ארור אתה בבואך" ("משכיל לדוד" לרבי דוד פארוו פר' כי תבא "כי הנה נודע שרשע חוזר ומתגלגל לתקן מעוותו, נמצא שכשבא לעולם הרי הוא מלא עוונות אשר פעל ועשה בגלגול ראשון, והנה הוא ארור בבואו, ואם אינו מתקן כלום ואדרבא מוסיף על חטאתו פשע, הרי הוא ארור בצאתו"). או שמא כוונת חז"ל לגוף הנוכחי של האדם שהוא ירד עתה מחדש, אף שהנשמה שבו באה עם חטאיה הקודמים אבל בגוף זה לא נעשה עדיין שום חטא ונחשב כבא בלא חטא לעולם, ובדרך דומה שאף בגלגולים הנוספים נחשבת הנשמה בלא חטא, מפני שביאתה כעת בגלגול שני הוא רק מסיבת חטא בגלגול הקודם, אך בביאתה עכשיו היא עצמה נקייה וטהורה מכל עוון, שכן לא באה אלא מסיבת חטא שעשה בעל הנשמה בגלגולו הקודם ועתה היא באה צחה וטהורה (גם תירוץ זה מובא בכמה ספרים). ועל-פי זה מתיישבת הקושיא הידועה, בעקבות דברי האריז"ל שבזמן הזה כל הנשמות כבר מגולגלות ואין נשמות חדשות, כיצד נחשבים תינוקות של בית רבן לבעלי הבל שאין בו חטא? אלא שבגלגול זה לא חטאו ושפיר נחשבים טהורים. ובאמת תמוה מדוע לא העיר הרש"ש כסתירה נגד בעלי דעת הגלגול, מדברי הגמרא בשבת (ק"ט, ב): "אינו דומה הבל שיש בו חטא להבל שאין בו חטא" ("אריה שאג" עמ' תשלא).

אולם ב"חידושי וכתבי הר"י הורביץ" דחה דעה זו, וכתב על הרש"ש כי "במחילת כבודו לא דייק בטוב את המאמר הלזה" שבגמרא, שהרי ממה נפשך על מה אמרו מה ביאתך לעולם בלא חטא, אם על ביאת הנשמה בפעם הראשונה הרי לא שייך עליה ברכה, ובכלל תמוה איך אפשר לברך אדם שייצא מן העולם בלא חטא, והלא הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים? ומבאר את דברי הגמרא להפליא, דווקא על-ידי אמונת הגלגול, כיוון שהקב"ה מחפש תקנת נשמת ישראל אף שלא עשה תשובה על חטאיו, אזי הקב"ה מקיים דלא ידח ממנו נידח ובאה הנשמה עוד הפעם לעולם למען ייחוו החטאים הקודמים, אבל

הנזכרים בהדרן עלך היו אחים בני רב פפא הידוע, והשאר היו בני פפא אחרים."

גם בספר "דרכי העיון" (מאמר א' עמ' טו), האריך הרב מאזוז בעניין וכותב, שלדעתו אין צורך כלל להרעיש על הרש"ש שלא בא כלל לתמוה על עצם אמונת הגלגול, אלא תמוה על מה שאמרו בגמרא "מה ביאתך לעולם בלא חטא", מהיכן פשיטא לן שבא בלא חטא? ודלמא מלא הוא מלא חטאים ועוונות מגלגולים שעברו? ועל זה ניתן ליישב שכוונת הגמרא "מה ביאתך לעולם בלא חטא" היא על הביאה הראשונה שבא לעולם בגלגול ראשון נקי מכל חטא, ולכן כיוון הרש"ש שכתב סתירה "קצת". הרב מאזוז מציין את הרש"ש "שכל דבריו סולת נקייה, סגונו קצר ומדויק, וכמעט רוב הגהותיו ככולן קולעות לאמיתתה של תורה, וקשה למצוא תפיסה או פירכא על דבריו, רק במקומות מעטים מאוד", ומספר על אביו רבי מצליח מאזוז הי"ד שהגיה בגיליון "כף החיים" הלכות פסח "ועיין בהגהות וחדושי רבנו הרש"ש", וכאשר תמה בפניו על התואר הרש"ש שנכתב בדרך כלל על המקובל רבי שלום שרעבי, השיב האב: "גם זה מגיע לו תואר רבנו, ומדוע לא?" וכן מספר, כי פעם מצאו בגר'בא דברים תמוהים ברש"ש, וחברך חבא אית ליה, ותהום כל העיר. ומספר על מהדורת ש"ס אותה ראה בחו"ל בשנת תשכ"ו בערך, שנדפסה בארה"ב עם כמה פירושים והגהות חדשות בפנים המסכת בשולי העמודים, ועל הערת הרש"ש "מכאן סתירה קצת לבעלי דעת הגלגול" - "והמגיהים בפנים הרעישו עליו את העולם, איך פה קדוש יאמר דבר זה, דלק"מ, כי הפסוק מדבר בעושים רצונו של מקום כדכתיב והיה אם שמוע תשמע בקול ה' אלקיך וגו', ולכן שפיר אמרין מה ביאתך בלא חטא". ולולא ראיתי בעיני לא האמנתי, כי כוונת הרש"ש ברורה ופשוטה למדי. בכל מקום שאומרים 'מה זה אף זה', הדבר הראשון הוא פשוט וידוע, ואנו לומדים את הסתום מן המפורש. ואם-כן בפסוק ברוך אתה בבואך וברוך אתה בצאתך, דדרשינן שתהא יציאתך מן העולם כביאתך לעולם, מה ביאתך לעולם בלא חטא וכו', על כרחך דביאתך לעולם פשיטא לן טפי שהיא בלא חטא? כלומר, מזה שבפסוק נאמר תחילה על ביאת האדם לעולם ואחר-כך על יציאתו, משמע שביאתו בוודאי בלא חטא, ועל-זה תמה הרש"ש מהיכן פשוט לנו שבא בלא חטא, שמא מלא הוא חטאים מגלגולים קודמים, ולא התכוון כלל לערער על עצם אמונת הגלגול. ומשיג שם על הערת המגיהים במהדורת השי"ס הנזכרת, מה יועיל לנו שהפסוק מדבר בעושים רצונו של מקום? והרי ייתכן שצדיקים אלו עשו עוונות בגלגולים הקודמים ובאו עכשיו לתקן, "ומאן מפיס שאינו גלגול תרח או קרח או דתן או אבירם או מקושש עצים וכיוצא בזה".

למסכת בבא בתרא, ואף ברשימת ההוספות שנדפסה מאחורי דף השער מאז דפוס וילנא, ובו ק"ג הוספות, נכתב בהוספה פז: "הוספות לחדושי והגהות הרש"ש", והושמט ההמשך המופיע בכל הדפוסים: "וחדושים מבנו הג"מ מתתיהו שטראשון ז"ל מוויילנא". ברם, במהדורה הבאה הוחזרה האבידה למקומה...

הרב מאזוז אף מוכיח שאביו הרש"ש עצמו מזכיר את הספר תל"ע, הוא "תלמוד לשון עברי" שחיברו המשכיל יהודה לייב בן-זאב (והוא במסכת ביצה דף טו, ב בעניין הלשון "ואם הותיר - הותיר לשבת"), וכן כתב (בבא קמא נה, ב) ש"האשכנזי תרגמו" לפסוק "זרע רב תוציא השדה" בלשון נוכח ולא כתרגום שמשמע לנקבה נסתרת, והכוונה כמובן לתרגום הגרמני לתורה של משה מנדלסון (ומכאן הוכיחו כי התרגום התקבל בכבוד אצל רבים, ואף במזרח אירופה - "המעייין" תשרי תשסט עמ' 59; ויש לציין כי הרש"ש מזכיר את "הביאור" עוד כמה פעמים. וכן יש לציין שהרש"ש מזכיר גם בכתובות י', א את הספר "א"ק לר"ש לעוויזאהן", הכוונה ל"ארץ קדומים" שהוא ספר "מחקרי ארץ" לחכם שלמה לעוויזאהן מפראג שנחשב למשכיל והיה בלשן ומשורר נודע, עבד כמגיה בדפוס אנטון שמיד הידוע בווינא שהדפיס ספרים יהודיים רבים, ונפטר בגיל ל"ב שנים בלבד לאחר שלקה בנפשו עקב מאורע אישי. הוא בעל "מאמר על דקדוק לשון המשנה" הנדפס בראש המשניות עד היום, ותמיהה היא על המדפיסים שלא שתו לבם לדברים זרים שנאמרו בו, כגון לגבי ביאור תיבת 'חוצ' "וימצא בספר זה [קהלת] כמה לשונות על-דרך תכונת לשון ארמי, והטעם ידוע למשכילי עם", ומרמז בזה לגישה המשכילית של מבקרי המקרא אל ספר קהלת כחיבור מאוחר מתקופת שיבת ציון בתחילת בית שני, שכן משוקעות בו תיבות מאוחרות בהשפעת הפרסית ולשון עברית מאוחרת - עפ"ל, "ומי שהבין כוונתו, יתפלא איך לא הרגישו בזה המו"לים והמדפיסים, ולא מחקו את זה מתוך הספר" - "אסף המזכיר" עמ' רפח; וגם רבי קלמן כהנא כבר העיר על כך ב"חקר ועיון" ח"א עמ' קלד בהערה: "כן הודפס שם [במהדורת המשנה של דפוס ראם] מאמר על לשון המשנה מ'הרב ר' שלמה לעוויזאהן, אשר היה כידוע משכיל, והמאמר הנ"ל הועתק לשם מהמשנה מהדורת שמיד ווינה, אשר בדפוסו היה הנ"ל מגיה"; וכנראה שמבקש להוכיח מכך, שגם הרש"ש עצמו לא נרתע מלהזכיר מספרי משכילים, ואם-כן אין להתייחס לבנו כמשכיל, למרות שנודע בבקיאותו בחכמות העולם ובשפות זרות לצד בקיאותו המופלגת בתורה והיותו בעל הספרייה הגדולה היהודית הגדולה בעולם בעת ההיא. (בהמשך תהא הרב מאזוז על מה שאמרו בשם רבי חיים קנייבסקי, אודות דברי הרש"ש בעניין עשרת בני רב פפא "ולא ידעתי איפה כתב הגרש"ש בזה", ומציין לשו"ת "מים חיים" שטרך לחפש בש"ס עוד בנים לרב פפא והגיע לט"ו בנים, "וכל שכן לפי מה שכתב הרב העורך הנ"ל, בשם הגר"ח קנייבסקי, יהיו לרב פפא ארבעים בנים? אלא ודאי דקים להו למסדרי השי"ס שתיקנו הדרן עלך, שכל אלו

זהו רק באומה הישראלית, וזו כוונת הגמרא
מה ביאתך לעולם - היינו שנשמת ישראל
מבורכת שהקב"ה מזכה אותה שתבוא לעולם
למען לנקותה מכל החטאים, כן תהיה ברוך
שתהא יציאתך מן העולם בלא חטא, היינו
שיספיק בידה לעשות תשובה ואז יהיה נקרא
בלא חטא.

היו גם שביארו, שלא בא הרש"ש לערער
על אמונת הגלגול המפורסמת וידועה בספרי
הקבלה והזוהר, אלא שביקש להבין תירוץ על
מה שנשמע מדברי הגמרא, ולא בא לסתור
אלא לתמוה ולבקש תשובה, ולכן גם נזהר
בלשונו וכתב "מכאן סתירה קצת' לבעלי
הגלגול". ואת הערתו יישובו על-פי המובא
בכתבי האריז"ל, שאפילו לא חטא כלל רק
החסיר מצווה אחת לקיימה, גם-כן מוכרח
לבוא בגלגול כדי לתקנה, והרי לך שאף בלי
חטא מוכרח לבוא בגלגול, ומה גם שהמיתה
מכפרת על העבירות שבגלגול הקודם, ועל-
כרחך שבא לקיים את המצווה שהחסיר. ("דברי
שלמה" ג' סימן תכד, בעקבות שיחה שהיתה לו עם
"למדן מופלג אחד מחסידי סטולין לפני עשרים שנה,
בענין סוד הגלגול, והסיח לי צערו על דברי הרש"ש").
ובדומה לכך ביאר ב"נפש חיה", שבאמת יש
נשמות שבאות לעולם שוב, לא כדי לתקן
את חטאיהם הקודמים, אלא להשלים מצוות
שנחסרו לה, כמו מצוות ייבום וכדומה;
וקדם להם ה"שם משמאל" (פרשת עקב שנת
תרע"ו) שכתב: "ידוע מענין גלגול הנשמות
שלא השלימו חוקם ברמ"ח מצוות עשה,
שהן שלימות רמ"ח אברי הנפש, ומתגלגלים
ובאים עוד לזה העולם להשלים מה שחסרו
בראשונה, וכן כמה פעמים עד שלימו את
כל רמ"ח איבריהם". אחרים אף תמחו משום
כך על דברי הרש"ש שנקט בפשיטות כי הבא
הגלגול נחשב לו הדבר לחטא, והרי אין זה
אלא תיקון למעשיו הקודמים, או לתקן מצוות
לא-תעשה, או בצדיקים שבאו לתקן מצוות
עשה ("ספרי קבלה ומוסר" עמ' תנד).

אחרים יישובו את תמימת הרש"ש, כי ייתכן
לומר שישנם שני סוגי נשמות, ישנן נשמות
שהן "ברוך אתה בבואך" והן נקיות בלא חטא
לעולם הזה, ועל אלו דיברו חז"ל כאן בגמרא;
וישנן נשמות מלוכלכות בחטא ועליהן נאמר
לקמן בפרשה "ארור אתה בבואך וארור אתה
בצאתך" (והיא קושית המזרחי בפסוק, על דברי
הגמרא, שאם דורשים שתהא יציאתך מן העולם בלא
חטא כביאתך לעולם, מה נעשה בארור אתה בבואך
וארור אתה בצאתך?), "וכמובן שהם צריכים
להיזהר שיהיה ברוך בצאתו, הגם כשחלקו
הראשון הוא שלילי", דהיינו עליו לתקן בחייו
את אשר עיוות, ולא להיפך להוסיף חטא
על פשע ("בפי ישרים" עמ' ח). ויש לציין, כי
המהרש"א (שם) מבאר את המשך הפסוק
"ארור אתה בבואך וארור אתה בצאתך",
שכוונת הקללה כשם שביאתך לעולם היתה

בלא מצוות ומעשים טובים, כך יציאתך מן
העולם תהא בלא מצוות ומעשים טובים.

רבי אלחנן היילפרין ("אמרי חן" עמ' תרסה)
ביאר אף הוא כדרך שביארו רבים, שהכוונה
לנשמה בירידתה הראשונה לעולם, ושוב
מבאר בדרך דרוש, כי הכוונה לאדם בשעה
שבונה את ביתו ונושא אשה, שאז נמחלים לו
כל עוונותיו ונחשב אז כאילו בא לעולם בלא
חטא, והוא מתברך שגם יציאתו מן העולם
תהיה בלא חטא, "שיזכה להתנהג כל ימיו
בקדושה וטהרה שתהא יציאתו מן העולם
בלא חטא".

רבי יואל מסאטמאר ביאר ("דברי יואל" נצו"י)
על-פי דברי הרמב"ן (בפרשת בחוקותי), כי
כל הברכות שבתורה נאמרו לעתיד לבוא,
ולא השיגו ישראל מעולם ברכות אלו, אבל
יתקיים עמם כאשר עם ישראל יהיה בתכלית
השלמות, ואז לא יהיה עוד גלגול, כי כבר יכלו
כל הנשמות שבגוף וכולם יבואו לתיקונם
השלם. ואם-כן מה שנאמר בתורה "ברוך אתה
בבואך", הכוונה על העתיד, ואתי שפיר מה
שדרשו חז"ל "מה ביאתך לעולם בלא חטא",
כי אז לא יהיה עוד גלגול. ואף הוסיף והוכיח
להיפך (כפי ההוכחה שהוזכרה לעיל), כי אדרבה
מכאן יש ראיה לבעלי הגלגול, מכך שהתורה
צריכה לברך ברוך אתה בבואך, סימן שיש
נשמות שאינן ברוכות אלא יש להן חטאים
מגלגולים קודמים, וכן הוכיח ב"כתבי חיים"
(פרשת תבא עמ' רטו). בדרך דומה מובא בשם
הרב מטשעבין שהעיר בחריפות על דברי
הרש"ש, כי "היפך הם הדברים, ודווקא מכאן
ראיה שיש גלגול נשמות, כי הפסוק ממשיך
ואומר 'ארור אתה בבואך וארור אתך בצאתך'
בקללה, ואם-כן יש להמשיך את דרשת חז"ל
ולומר, כשם שביאתך לעולם עם חטא כך
צאתך מן העולם עם חטא, וזה יכול להיות רק
עם הסבר של גלגול נשמות שאדם יכול לבוא
לעולם כאשר כבר יש לו עבירות מהגלגול
הקודם. וההסבר לדרשה של הברכה הוא, ברוך
אתה בבואך - בלי חטא, שאכן ייוולד אדם עם
נשמה חדשה ולא יצטרך לתקן נשמה קודמת,
ויישאר בזה העולם בלי חטא, וכך ייפטר לחיי
העולם הבא" ("כופי רוויה" דברים).

בספר "שבט מיהודה" (ח"ב עמ' 212) נלקטו
ביאורים נוספים על דברי הרש"ש, בהם
היישובים שנזכרו כאן, וכן הסברא שבזמן
המקרא והש"ס עדיין לא היו רוב הנשמות
מגולגלות, שלא כמו בדורנו; או שכוונת דרשת
חז"ל "בלא חטא" שאין האדם מצטער בעולם
הזה על חטאיו הקודמים, והברכה היא שגם
יציאתו מהעולם תהיה בלא צער אחר יציאתו
מהעולם על חטאים שעשה כאן, ועוד.

3. אמונת הגלגול

בדברי חז"ל לא מצאנו כלל רמז לענין
הגלגול, וכן נראה מדברי הגמרא בשבת (לג,

ב), כשנכנסו רבותינו לכרם ביבנה, היו שם רבי
יהודה ור' אלעזר בר' יוסי ורבי שמעון, ונשאלה
שאלה מדוע באה מכת אסכרה תחילת בני
מעיים וגומרת בפה? והשיב רבי שמעון שהוא
בעוון ביטול תורה. אמרו לו, נשים יוכיחו
(שאינן מצוות על דברי תורה, דכתיב ולמדתם אותם
את בניכם ולא בנותיכם, ומתות באסכרה" - רש"י),
והשיב שמבטלות את בעליהן; אמרו לו,
נכרים יוכיחו, והשיב משום שמבטלין את
ישראל; אמרו לו, תינוקות יוכיחו (שאינן בני
לימוד - רש"י, ואף הם מתים באסכרה ל"ע), והשיב
להם שמבטלין את אביהן (להוליכן לחמה ולצונן
ולפי"סן באגוזים" - רש"י). ומה היו משיבים בני
הדורות האחרונים על שאלה זו? בוודאי שהיו
משיבים כי התינוקות לוקים באסכרה מפני
העוונות שבגלגוליהם הקודמים, אולם רבי
שמעון לא השיב כן, מפני ש"רז"ל העלימו
ענין הגלגול ולא דיברו בו בפירוש כלל" ("דרכי
העיון" עמ' טז).

אף מאמר חז"ל הנודע (יבמות סב, א; עבודה
זרה ה, א; נדה יג, ב) "אין בן-דוד בא עד שיכלו
הנשמות שבגוף" מתפרש כפשוטו לריבוי
צאצאים והמשכת נשמות לעולם כדי לזרז
את הגאולה, וכן מובא בזוהר חדש שאת כל
הנשמות נתן הקב"ה באוצר הנשמות ומשם
יורדים לעולם; אף שיש באמת שפירשוהו על
ענין הגלגולים כפי שהזכיר ב"ספר האמונות"
לרבי שם טוב אבן-שם טוב, וכן כתב ב"ש"ך
הקדמון על התורה (פרשת בא) וב"מאור שמש"
(ויקרא) ועוד; וכן ביארו על-פי בשם האריז"ל
את דברי הגמרא בסנהדרין (צז, א) "ששת
אלפים שנה הוא עולמא, שני אלפים תוהו,
שני אלפים תורה, שני אלפים ימות המשיח,
ובעוונותינו שרבו יצאו מהם מה שיצאו",
והכוונה לנשמות שיוצאות שוב בגלגול בגלל
עיקוב המשיח, שאם היו הנשמות טובות
ומתוקנות לא היו צריכות לשוב בגלגול
ובמהרה היה בן-דוד בא ("כרם שלמה" עמ' קי).

אלא שיש שהוכיחו מדברי הגמרא בנדה (ל,
ב) שמשיבין את האדם טרם נולד (ולהלך שם
ביארו שמשיבין אותו "תהי צדיק ואל תהי רשע,
ואפילו כל העולם כולו אומרים לך צדיק אתה היה
בעיניך כרשע"), "שנאמר כי לי תכרע כל ברך - זה
יום המיתה, תשבע כל לשון - זה יום הלידה",
למה הקדימו את יום המיתה ללידה? ללמד, כי
שבועת הנשמה היא בירידתה בשנייה, לאחר
שכבר מת האדם בגלגול הראשון, ושוב
יורדת לאדם ומשיבין אותה להיות צדיק
ולא רשע (ובדומה לכך דרשו אדמו"רי גור את דברי
הגמרא במגילה יג, ב "בשבעה באדר מת [משה]
ובשעה באדר נולד, למה הקדימו מיתתו לפני מותו?
אלא שאחר מיתת צדיק הדור נולד משה חדש). כך
כתב המהרש"א בחידושי אגדות שם, והוסיף
לרמז בפסוק בקהלת (ד, ב) "ושבח אני את
המתים שכבר מתו, מן החיים אשר המה חיים
עדנה" שהכוונה לרשעים שכבר מתו ושובו

ובאו בגלגול, "ובו ידבר גם כן שהקדים יום המיתה בגוף ראשון קודם לידתו שנית, ועל-כן בהולדתו בגוף שני משביעים אותו, אף שכל הנשמות מושבעים מהר סיני משביעים אותו בהולדתו שנית... כי מי יודע במה תכופר עוונותיך הראשונים שעשית בגוף ראשון" (אך תמה ב"ד על הדף" שם בנדה, על דברי המהרש"א שביאר את דברי הגמרא רק בהולדו בגוף שני, ובפשטות משמע בגמרא דבכל גוונא משביעים אותו אפילו בגוף ראשון. ויש לציין כי רבי איזל חרף "ישב את תמיהת המהרש"א בספרו "עמק יהושע" דרוש ב' שהכוונה לשבועה שנשבע בהר סיני שנפרעין ממנו עליה בשעת מיתה; והנצי"ב ב"מרומי שדה" ביאר שהכוונה להכרעה בדין; ורבי חיים אבולעפיא ביאר ב"ישרש יעקב" על-פי דברי הגמרא בשבועות שהיו מאיימים על העדים קודם שבועה שלא "ישבעו לשקר ומודיעים להם עונש הגדול על חטא זה, וכך קודם משביעים הנפש קודם הלידה מודיעים אותה קודם השבועה את יום המיתה והעונש הקשה אם תעבור על השבועה, ועוד ביארו המפרשים בדרכים נוספות); וכן הוכיח מכאן רבי יחיאל הלפרין ממינסק בהקדמתו לספרו הנודע "סדר הדורות" כפי שציין ב"שערי זוהר" (ב"מ שם).

ועוד הוכיח המהרש"א מדברי הגמרא בשבת (קנב, ב; על-פי הנוסף בגמרא לגרסת מהרש"ל) "ומלאך אחד עומד בסוף העולם ומלאך אחר עומד בסוף העולם ומקלעין נשמותן זה לזה, שנאמר ואת נפש אויבך יקלענה בתוך כף הקלע": "ויש בזה המאמר סוד גלגול נשמות, שנפש אדם שלא זכה בחייו תינתן עד ג' פעמים בגוף אחרים, אולי יזדכך הנשמה שם, וסמכוהו אקרא הן כל אלה יפעל אל פעמים שלש עם גבר, משא"כ נפש הצדיק גמור במותו נשאר כך ולא בא לגוף אחר, וזה שאמר נפשותם של צדיקים גנוזות תחת כסא כבוד שנאמר נפש אדוני צרורה בצרור החיים, נשאר שם באוצר החיים, משא"כ נפש הרשע יקלענה בכף הקלע מגוף לגוף, והיינו המשל לכביסה אולי יזדכך ויתכבס בגוף אחר היותר נקי".

אף רבים מגאוני קדם דחו את אמונת הגלגולים (המכונה בפי הרס"ג "העתקה" או "הישנות"), שהיתה רווחת בימי המצרים הקדמונים, וגם חכמי יוון הראשונים כמו פיתגורס ואפלטון האמינו בה, וכן האמגושים והמוסלמים ("דרך אמונה" על האמונות והדעות של רס"ג עמ' שמא ואילך, ושם האריך להביא את כל המקורות של מאמיני הגלגול ומתנגדיהו).

ראשון המתנגדים הוא רב סעדיה גאון שכתב בספרו "אמונות ודעות" (מאמר ו' אות ח', נכתב במקורו בערבית יהודית כרום ספרי הפילוסופיה היהודיים הראשונים, ותורגם בידי מתרגם עלום-שם ולאחר מכן בידי המתרגם רבי

יהודה אבן-תיבון, ובשלישית בידי רבי יוסף קאפח): "אנשים ממי שנקראים יהודים, מצאתים אומרים בהשנות, וקוראים אותו ההעתקה, ועניינו אצלם שרוח ראובן תשוב אל שמעון ואחר-כך בלוי ואחר-כך ביהודה, ויש מהם רבים שאומרים יש פעמים שתהיה רוח האדם בבהמה ורוח הבהמה באדם, ודברים רבים מזה השגוען והערבוב".

כמוהו סברו עוד כמה מרבתינו הראשונים, כמו רבי יהודה ב"ר יצחק הלוי מיגאש בספרו "כבוד אלקים" (מאמר שני מפרק י'): "מימים הקדמונים נפל טעות בפי רוב בני עמנו ונטה דעתם להאמין בגלגול הנפש", וכן רבי יוסף אלבו בספר "העיקרים" (ועל-כך יצאו קצפו של רבי מאיר בן-גבאי ב"עבודת הקודש": "ואחר הדברים והאמת האלה יש להאשים אל הר"י אלבו על מה שכתב נגד מה שקויים וקובל בענין הגלגול וכמו שהתבאר"), ואף הרא"ש השיב לבנו רבי יהודה בענין זה ודחה את הראיות לאמונת הגלגול, אך מסיים "לכן אם קבלה הוא נקבל, כי טעם מספיק" (תשובות הרא"ש תשובות נוספות סימן ע).

גם בפירוש "יפת תואר" לרבי שמואל אשכנזיפיה על המדרש (שמו"ר מ, ב), בהזכירו את דברי חז"ל שהקב"ה הביא למשה את "ספרו של אדם הראשון, והראה לו את כל הדורות שהם עתידין לעמוד מבראשית עד תחיית המתים, דור דור ומלכיו, דור דור ומנהיגיו, דור דור ונביאיו. אמר לו, כל אחד ואחד התקנתיו מאותה שעה", וכתב: "ויתכן שבא לחלוק על דעת בעלי הגלגול, האומרים שאפשר שבן-דור אחר יעמוד לדור אחר להנהיגו, וכמ"ש על הבל ומושה וזולתם, לכן אמר כי מתחילה נתקן לכל דור מנהיגו ביחוד, וביחוד נכתב לכל דור מנהיגו המיוחד ואין מנהיג אחד לשני דורות, אך אין לנו עסק בנסתרות". וכן מובא ב"ראשית חכמה" (שער היראה פרק יג): "עוד צריך לירא מאמונת הגלגול (שהורונו עוד רבותינו ז"ל והסכים עמהם פיתגורס, עם היות שרבו החולקים בדעה זו), כי מר הוא מאוד לנשמה יותר מדינה של גיהנם".

אחד ממתנגדי הגלגולים, היה ר' יהודה אריה דיימודינא (על-שם העיר מודנה שבצפון איטליה, אישיות מרתקת והפכפכה, מחבר פורה, רב ודרשן, סופר ומשורר ובעל ידיעות נרחבות בחכמות רבות, שהעיד על עצמו כי עסק בכ"ו מלאכות! אך מאידך מתאונן על היותו מכור להימורים בהם הפסיד את כל כספו. היה בעל דעות חריגות ביותר, ונהג להלך בגילוי ראש, כפי שגם נראה מציור דמותו שהשתמר ואף נשתמרה תשובה הלכתית שלו בנושא, אך יש לציין כי רבים נהגו כך בדורו באיטליה. וכבר טענו רבים שיש להשמיט את פיוטו הנודע "יום זה יהי משקל כל חטאתי" בסדר יום-כיפור קטן בערב

ראש-חודש), שראה בזוהר "חיבור חדש ולא מקובל, ואינו מרשב"י ולא מתלמידיו, רק המצאת איזה אחד מן האחרונים", כפי שכתב בספרו "ארי נוהם" לביקורת הקבלה והזוהר, ואף התנגד בין השאר לתורת הגלגולים וכתב מאמר נגד אמונת גלגול הנשמות המובא בספר "בן דוד". אולם החיד"א מספר על מקרה שאירע עם שכנתו שילדה בן, ובתוך חודש ללידתו חלה הילד במחלה קשה, ולאחר שישה חודשים מלידתו הגיע קיצו, והשכנה קראה לשכנה הרב הנזכר כדי שיאמר פסוקים ודברי תורה בצאת נפשו כמנהג הרבנים באיטליה, וראה את הילד הולך וגוסס והוא קורא לפניו מזמורי תהלים, והנה פתח הילד את עיניו וקרא "שמע ישראל ה' אלקינו ה' אחד", ויצאה נשמתו באחד, "ומהיום ההוא והלאה האמין בגלגול, כי עין בעין ראה ילד בן ששה חדשים חולה תדיר מצטמק ורע, והוא אומר כגדול בבטוי שפתים פסוק שמע כולו בקול רם". החיד"א אמנם מציין כי ראה כתביד של רבי יהודה אריה די מודינא עצמו, בו הוא מספר על המעשה עם שכנו התינוק, אלא שכתב-היד המקורי של הראי"ם שרד עד היום, ואין בו כל רמז לענין זה.

4. בעלי הגלגול

לעומת מתנגדי אמונת הגלגול, היו ראשונים רבים שקיבלו את אמונת הגלגול, ובראשם הרמב"ן, אף שהטמין את דבריו ברמז, כפי שכתב בפירושו על איוב (לג, כח): "ואם תחפוץ להבין הסוד הגדול הזה, לבך תשית לדעתי וכליותיך תשתונן, ועל חטא תתאונן", ותסיר מעל פניך הענן, תראינה עיניך המל"ך והמלכ"ה, ותצפה לגאול"ה, תראה שני עפר"ים תאומ"י צביה, והגזרה והבנייה". וחידתו התפרשה בידי הרלב"ח (בתשובה סימן ח, ומהר"ם פאפריש ב"תורה אור" כתב כי טוב פתרו), כי תתאונן מרמז לאונן, המלך והמלכה הם יהודה ותמר כלתו, תצפה לגאולה הוא בועז הגואל, תאומי צביה הם פרץ וזבח, והגזרה והבנייה הם המיתה והייבום; כלומר, על-ידי הייבום של יהודה ותמר, נתקן אונן, ומהם יצא בועז ודוד ושושלתו עד המלך המשיח. וכן כתב הרמב"ן ב"שער הגמול" ש"ענין סוד העיבור, והוא תשובתו של אליהוא על תוכחותיו של איוב, והוא מסודות התורה שנעלמו, לבד מן הזוכים להם מן הקבלה, והפירוש בהם אסור במכתב והרמז אובד התועלת", ופירשו רבנו בחיי שכוונתו באיוב על חטאיו בגלגול הקודם (כמובא בזוהר פרשת פינחס רטז, א שאיוב היה בן יבם והוצרך להתגלגל בדין בן יבמה, אביו היה בוז שייבם את אשת אחיו עוז המת בני נחור אחי אברהם). גם רבנו בחיי מזכיר את דברי תרגום

ירושלמי על הפסוק בדברים (לג, ו) "יחי ראובן ואל ימות - מותא תנינא", כי התפלל משה שנשמת ראובן לא תבוא שוב בגלגול, וכן מובא שם בתרגום ישעיה (כב, ד) "אם יכופר העון עד תמותון מותא תנינא", ושם (סה, ו) "ואמסור למותא תנינא ית גיתהון". ציין לכך ב"שערי זהר" שם, ומאריך באזכורים רבים בספר הזוהר על הגלגולים, ובראשם הדרשה הנודעת שם בריש משפטים "ואלה המשפטים" - "אלין אינון סדורין דגלגולא דינין דנשמתין דאתדני כל חד וחד לקבל עונשיה... חבריא עדין הכא גלגלאה כמה ריזין טמירין דגלגולא כד נשמתא אתחייבת בגלגולא", ועוד במקומות רבים בזהר.

ועוד מציין שם לפירוש הרד"ק הארוך לתהלים (קד, ל): "אמרו קצת חכמי המחקר, כי כל חי אחרי מותו יקום כי הנפשות הן עתידות להתגלגל ולחזור לעולם"; וב"טעמי המצוות" לרבי מנחם רקאנטי (שהיה מראשוני המקובלים באיטליה) תלה בזה את סוד עשרה הרומי מלכות, וכן ביאר את הפסוק "דור הולך ודור בא" שלפי הפשט היה צריך לומר "דור בא ודור הולך" ולא להיפך, אלא הכוונה לדור שבא שוב בגלגול, וכן ראה בזה את סוד הייבום (פרשת וישב על אונן), ומספר כי רבי יצחק בן הראב"ד (הוא רבי יצחק סגיניהור החסיד בן הראב"ד בעל ההשגות, שנחשב לאחד מראשוני בעלי הקבלה בצרפת ורבנו בחיי מנחה "אבי הקבלה") היה מכיר בפני אדם אם הוא מן הנשמות החדשות או הישנות (וכן העיד עליו רבי יהודה חייט שהיה חש באוויר שאף ליד מיטת חולה, אם הלה יקום ממיטת חוליו או ימות). גם רבי שם שם טוב אבן-שם-טוב הקדיש בחיבורו "ספר האמונות" את שער ז' (עם ח' פרקים) לעניין הגלגולים באריכות רבה ("ידוע הוא וברור, כי מימים ראשונים היו סבורים כי יש גלגול לנפשות, ואמרו כי נמצאה סברא זו לפלוסופים הקדמונים, והפלוסופים האחרונים הרחיקוה, והביאו ראיות על סותרה, גם הגאון הר' סעדיה ז"ל בס' האמונות הרחיקה. והאמת אם הנפש היא הכנה ושלמותה השגה, ובהשגה היא כאחד השכלים הנבדלים אלא שהיא למטה ממדרגתם, הוא נמוע. וכאשר חפשונו מספרי קדמונינו, גם כי לא מצאנוה בפ' בתלמוד כי אם ברמז, מצאנוה בכמה מקומות במדרש ר' נחוניא בן הקנה הנקרא ס' הבהיר (דבריו מובאים להלן), ופרשיות היבום מראים כדברי הקבלה, ואמרו ז"ל איוב בן יבם היה". אולם הוא מתנגד לסברת הגלגול מאדם לבהמה, "אין ראוי לשום בעל שכל להעלות על לב, ימשך ממנו סתירת סדר הנמצאות והמרכבות"). מקורות נוספים של בעלי הגלגולים מציין ב"דרך אמונה": פירוש ספר יצירה המיוחס לראב"ד והוא לרבי יוסף הארוך בספר הקנה; ספר המערכת פירוש רבי יהודה

חייט; אגרת רבי אברהם אבולעפיא בגני חכמת הקבלה, וכמובן גדולי המקובלים בצפת: רבי משה קורדובירו, האריז"ל ותלמידיו, ואף ה"בית יוסף" ב"מגיד מישרים", בעל ה"חרדים", ה"משנת חסידים", ה"חסד לאברהם", השל"ה הק', וכן רבי מנשה בן ישראל שהאריך בעניין בספרו "נשמת חיים": "אמונת הגלגול היא אמונה נכונה לכלל קהל עדתנו, ולא נמצא מי שימאן בה וירחיקנה זולתי הרב ר' סעדיה הגאון, והבדרש"י (הכוונה לרבי ידעיה הפניני, המכונה ב'דַרְשֵׁי', שבעקבות החרם הידוע של הרשב"א נגד לימוד חכמת הפלוסופיה, חיבר 'כתב התנצלות' כדי ללמד זכות על העוסקים בה. בטעות מיוחס אליו החיבור הנודע "מבחר הפנינים", ובאמת חיברו המשורר רבי שלמה אבן-גבירול, שכן הוא כבר מוזכר בפירושו של רבי שלמה פרחון בעל "מחברת הערוך" שהיה בן דורו של רבנו תם, וקדם לרבי ידעיה במאה שנים לפחות) כנראה בהתנצלותו להרשב"א" (שיטת רבי ידעיה נגד אמונת הגלגול מובאת בשו"ת הרשב"א חלק א' סימן תיח).

הרלב"ח, רבי לוי בן-חביב (שנקרא גם מהרלב"ח או מהרל"ח, ונודע בשל התנגדותו לחידוש הסמיכה בידי רבי יעקב בירב מצפת), נשאל אם אמונת הגלגול הוא דבר הכרחי להאמין בו הכל ואם מותר לדרוש בו ברבים, והשיב שלא זכה להגיע לחכמה זאת, שכן לא ניתן לאדם רשות להבין בה מעצמו ולחקור עליה, אלא כשמה כן היא שצריך שיקבל אותה מרב שקבל גם הוא (כוונתו לכך שהיא תורת 'קבלה' איש מפי רבו). ואחר שעיין בספרים מצא, כי החכמים שאחרי חתימת התלמוד נחלקו לשתי כיתות, בעלי כת החוקרים בעיקרי האמונות כפי שכלם - מתקשים להאמין באמונה זאת, יען כי כפי השכל יש עליה קושיות שלא השיג שכלם ליישב; ובעלי כת אחרת גדולה מאוד מחכמי ישראל, מאמינים בה וכותבים עליה כי היא אמונה אמיתית ועיקר מעיקרי התורה לתרץ קושיית צדיק ורע לו, "ויכולנו אנחנו מחויבים לשמוע דברי אלו האחרונים ולהאמין האמונה הזאת בלי שום פקפוק וספק כלל". אכן הוא מזהיר שאין לדרוש בה ברבים, "ונראה ודאי שהוא דבר בלתי הגון מאוד", שכן לא טובים אנו מאבותינו ורבותינו שלעולם לא דיברו בה כי אם בדרך רמז וחיידה. (שו"ת מהרלב"ח סימן ח', אלא שגם אזהרתו שלא לדרוש בעניין זה ברבים, נדחתה בידי המקובל רבי נפתלי הירץ ש"ץ מטרייוו שב"עמק המלך" והכמים נוספים).

כאמור, בתורת הקבלה והחסידות נקבעה אמונת הגלגולים כיתד נאמן, ועליה חיבר רבי חיים ויטאל את חיבורו "שער הגלגולים". וכך כתבו בעלי המוסר כמו הרמח"ל (ספר המאמרים מאמר החכמה), וגאוני ליטא ובראשם הגר"א מווילנא,

וראה ב"חיי עולם" לסטייפלר (עמ' כא) שכתב "עניין אמונת הגלגול אע"פ שקצת מהראשונים הרחיקוהו, רובם אישרוהו וקיימוהו", וב"פלא יועץ" ערך 'גלגול' האריך בעניין וכתב, ש"אמונת הגלגול היא תעורר את האדם הרוצה ליתן לב ליראה את ה' יראת העונש, כי יתן לבו כי רבים מכאובים לרשע, ומר מאוד ממוות ומכל חבלי גיהנם הוא רעת הגלגול שתתגלגל נפשו בדומם צומח חי מדבר וכו'", כלומר כאשר האדם מדמה לעצמו כמה צער יש לנשמה המוגלגלת, זה יחיש לו מפלט מלחטוא. היחיד מגדולי הדורות האחרונים ששללו את אמונת הגלגול, הוא הרש"ר הירש, שראה בה אמונה מצרית המנוגדת לאמונה היהודית, ומסביר באריכות את חניטת הגופות של המצריים שנבעה מאמונתם בנדודי נשמות תוך שינוי צורתן, ולכן השתדלו לשמור על הגוף מכל שינוי, שכן הנשמה אינה נשארת בייחודה האישי אלא נודדת מגוף לגוף, לרבות גופי בעלי חיים, תוך שינוי צורה מרובים; לעומת היהודי המאמין שהנשמה מתקיימת לעולם ורק הגוף נודד.

ה"בן איש חי" בשו"ת "תורה לשמה" (שהדפיסו וייחסו למחבר אלמוני קדום בשם 'חזקאל כחלי', אך התברר למעלה מכל ספק כי הוא עצמו מחבר השו"ת) מוכיח מהפסוק שבתהלים (כב, כא) "הצילה מחרב נפשי מיד כלב יחידתי", שאפילו בעל-חי צועק מהעונש שבא לו מנשמה מוגלגלת שבו, וכן בפסוק בחבקוק (ב, יא) "כי אבן מקיר תזעק וכפיס מעץ יעננה", שאפילו בדומם יש לעתים גלגול נשמה, ואיוב היה גלגולו של תרח אבי אברהם, ולכן באו עליו כל הצרות כדי לתקן את נשמת תרח. וב"בן יהוידע" אף ביאר בכך את מעשה העגל שברח והסתתר תחת גלימתו של רבי, כמובא בבבא מציעא (פה, א), מפני שהיתה נשמה מוגלגלת בעגל וביקשה להישחט בידי צדיק כרבי, כדי לבוא לתיקונה השלם. אף ה"נודע ביהודה" (ז"ד סימן קסד) התיר להוציא תינוק ערל שמת קודם שמונה ימים ללידתו ושכחו למולו, ואם הוא סמוך לקבורה שעדיין לא נתנוול אפשר להוציאו כדי למולו, כדי שלא יחזור בגלגול עם ערלתו, והרי עתיד לקום בתחיית המתים אם לחיי עולם או חלילה לדיראון, והערלה חרפה היא לו ולכן טוב למולו. וראה ב"מגן אברהם" (סימן ריט) שכתב, שקטן אינו מברך הגומל, כי איך יאמר "לחייבים טובות" והוא אינו בר עונשים, ואין לומר שהכוונה על חטאי בגלגול הקודם, דמנא ידע ואולי הוא בחטא אביו. ואף המנהג שנהגו שאשה מעוברת נוטלת לכפרות עוד תרנגול, הוא מפני שיש לכפר על העובר מחטאי בגלגולו הקודם.

וידועים דברי הגר"א (יונה ד, ג), שהסימן לדעת מה קלקל האדם בגלגולו הקודם, הוא במה שנכשל בגלגולו הנוכחי פעמים רבות; ובמה שנפשו חושקת יותר משאר העבירות, מפני שההרגל בגלגול הקודם נעשה לו טבע בגלגול זה, ולכן כל אדם מתאוה לעניין אחר.

5. מניין הגלגולים

כאמור, כתב המהרש"א (שבת קנב, ב), כי הנשמה מתגלגלת עד שלוש פעמים, ומקור הדברים בדברי הראשונים הרמב"ן ורובנו בחי", וכן בזהר חדש (פרשת כי תצא) פעמיים שלש עם גבר, ואם ח"ו לא יצדק באלו שלוש פעמים שוב אין לו תקנה, וכן שם (מדרש רות) על הפסוק "על שלשה פשעי ישראל ועל ארבעה לא אשיבנו". (ויש לציין לדברי "שער הציון" שבמשנה ברורה סימן תרכב סק"ו, שהאדם שלא תיקן, יבוא עוד פעם ופעמיים בלבד לעולם הזה, וישיב ב"מקור ישראל" (א, עמ' מט) את הסתירה לדברי המהרש"א שאמר שהנשמה תבוא ג' פעמים, מפני שגם הפעם הראשונה עצמה במניין). אולם רבי מנחם הציוני בספרו על התורה (וישב כג, ג) כתב, "כי כמה מחלוקת בין חכמי התלמוד ובעלי הקבלה בסוד זה, יש אומרים כי אין הגלגול כי אם עד ג' פעמים ונימוקם עמהם ודברי אליהו, ויש אומרים עד ד' וראיה פוקד עון אבות על בנים על שלשים ועל רבעים, ויש אומרים עד אלף כדעת הבהיר" (המוזכר להלן, ונסמך על הפסוק "דבר צוה לאלף דור" והמשילו לאדם שנטע בגנו כרם ויקו לעשות ענבים ויעש באושים, ראה שלא הצליח נטעו עוד שנית, ראה שלא הצליח עקרו ונטעו, עד כמה? לאלף דור), ומאריך שם באופני הגלגול ומטרתה.

רבי יעקב מליסא בספרו "אמת ליעקב" על אגדות הש"ס (ברכות ה, ב) כותב, שכאשר נשמת האדם מתגלגלת, אזי לא ישוב גופו הראשון שבה היתה הנשמה שלא זכתה להגיע לשלמות לקום בתחיית המתים, ועל-פי זה מיישב את דברי הגמרא שם על צערם של רבי יוחנן ורבי אליעזר (במסורת הש"ס מגיה 'אלעזר') על מות בניהם, מפני שלא קיימו מצוות פרייה ורבייה אחר שבניהם מתו, "והיו יראים מגלגול, וממילא לא יקום הגוף אשר כל ימיו בתורה ובמצוות" (כפי שאמר ה'סבא דמשפטים' לרשב"י כמובא בזהר, שמי שמת עירי הקב"ה אינו מוותר לו, אלא חוזר ומורידו לעולם כדי שיעמיד צאצאים), אך מוסיף ש"בוודאי דצדיקים כאלה לא הוצרכו להתגלגל, שריבוי עסקם בתורה ובמצוות פטרם, כמו בן-עזאי שאמר נפשי חשקה בתורה, רק מכח ענותנותם חששו שמא יגרום החטא, ולכן בכ"ו. וכן ביאר בעירובין (יג, ב) את מחלוקת בית שמאי ובית הלל אם נוח לו לאדם שנברא, שנחלקו אם טוב הדבר שנשמת האדם מתגלגלת

שוב לעולם, וחלקו במחלוקת המובאת בתיקוני זוהר (תיקון מ') אם הגוף הראשון יעמוד בתחיית המתים, אחר שנשמתו התגלגלה שוב, הללו סבורים "דאינו עומד בתחיית המתים ואס"כ ודאי נוח לו שלא נברא, כי מה תועלת יש לו בבריאה כיוון שאחרי-כך בלה ובריאתו לא היה רק לצורך הנשמה כמו שאר בעלי-חיים הנבראים לצורך האדם", והללו סבורים נוח לו שנברא משום ש"הכל עומדין ונזדככו, ולכך טוב לו שנברא".

יש להוסיף מה שכתב רבי אברהם אזולאי ב"חסד לאברהם" (מעין ה' נהר כ' "לבאר סוד הגלגול והעיבור"), שנשמת אשה שנקבעה מראש כנקבה, לא יכולה לבוא בגלגול, רק בעיבור נשמות או ניצוצי נשמות, אבל איש יכול לבוא בגלגול מפני שהוא עוסק בתורה ואינו נכנס לגיהנם, ולכן תיקונו בגלגול, בשונה מאשה שאינה לומדת תורה ועונשה בגיהנם ולא בגלגול, אך מוסיף שלעתים אשה כן תשוב בגלגול בסיבת בעלה. וכן כתב רבי חיים ויטאל בשער הגלגולים (הקדמה ט'), שאשה יכולה לחזור בעיבור נשמה.

6. צדיק ורע לו

כאמור, רבים מבעלי שיטת הגלגולים השתמשו ברעיון הגלגול כדי ליישב את הקושיא העתיקה "למה צדיק ורע לו", כמובא ב"ספר הבהיר" המיוחס לתנא רבי נחוניא בן הקנה (אות קצה, הספר נחשב לאחד החיבורים הראשונים בתורת הקבלה והרמב"ן כבר מזכירו בשם "מדרש ר' נחוניא בן הקנה", על שם המאמר הראשון שבו "אמר רבי נחוניא בן-הקנה, כתוב אחד אומר ועתה לא ראו אור בהיר הוא בשחקים", ומכאן גם מקור שמו "ספר הבהיר"): "מפני מה צדיק וטוב לו צדיק ורע לו? מפני שהצדיק הזה כבר היה רשע לשעבר ועכשיו נענש", ואל תתמה "וכי מענישין על ימי הנערות? והאמר רבי סימון שאין מענישין בבית-דין של-מעלה אלא מבן עשרים שנה ומעלה? אמר ליה: אנא לא בחיי אמרי, אנא דאמרי שכבר היה לשעבר", והכוונה לנשמתו בגלגולו הקודם. וכן הובא הדבר בשו"ת מהרלב"ח שהוזכר לעיל, ובדברי הגר"א ב"אבן שלמה" פ"ג אות ה', שלעתים נשמתו של הצדיק באה שוב לעולם כדי לכפר על עוונות קודמים, ולכן היא מת"סרת בעולם הזה כדי למרק את חטאיה. ועל-פי זה ביארו בשם ה"בן איש חי" את הפסוק בתהלים (עז, ט) "קול רעמך בגלגל האירו ברקים תבל", שאם יש לאדם תרעומת על הנהגת הבורא, אזי יש לתלות 'בגלגל' ולבאר לו את ענין הגלגול שבעטיו בא צער לאדם, ואז יאירו הדברים בעולם כברקים.

ברעיון זה השתמש רבי עובדיה יוסף כדי להבין את שואת יהודי אירופה, שבה נספו

שישה מיליון מאחינו בני ישראל הי"ד, ואמר כי הם באו לתקן את אשר עיוותו בגלגולם הקודם, והזכיר זאת בשם רבי אהרן ראטה בעל "שומר אמונים" שאמר כן על קדושי השואה בהם רוב תלמידיו בסאטמאר וברגסז שבהונגריה דאז (וכן כתב על עצמו בצוואתו: "כי צדיק ה' בכל דרכיו, ומי חשיד קוב"ה דעביד דינא בלא דינא, מסתמא כל הדיבורים והצער שמצערים אותי ואשר ציערו אותי מעולם בגלגול זה ובגלגולים הקודמים, נתחייבתי בזה או מגלגול זה או מגלגולים הקודמים". וכן סיפר תלמידו רבי אליהו שטיינברגר, כי פעם טייל עמו בשדה ומבלי משים קרע התלמיד עלה אחד מאילן קטן, ונזדעזע רבנו ואמר לי מה עשית? והשבתי לא עשיתי מאומה, רק קרעתי את העלה מהעץ. ואמר לי, זה כלום בעיניך? דע לך, שבכל עלה שבארץ ישראל מגולגלת נשמה, וכאשר קורעים את העלה טרם זמנו עוקרים את הנשמה מהשורש, ולא נשמה פשוטה אלא נשמה בעלת ערך, שכן בארץ ישראל אין נשמות פשוטות, ולמען השם שלא תשוב לעשות כן - "עובדא דאהרן" עמ' רעז).

דבריו של הרב עובדיה קוממו עליו את לבלי התקופה שלא קראו ולא שנו, ואף ביקשו להעמידו לדין בערכאותיהם, עד שאף טיפשים אלו הבינו כי אך למשל ולשנינה יהיו וחזרו בהם. בספר "במעגלי השנה" הובא מאמר ארוך נגד דעתו זו של הרב עובדיה, ולדעת הכותב "הסבר זה (שקרבות השואה נספו כי לקרבם התגלגלו נשמות של חוטאים שהתחייבו במיתה) אינו ראוי, ואף מקומם עד עמקי הנפש, אין להעלותו על דל שפתיים, אין לאומרו בחדרי חדרים, ולא כלישכן מלתת לו פרסום בתקשורת", ולהלן מאריך הכותב להוכיח ש"אין גלגול נשמות מעיקרי האמונה", אינו מופיע ב"ג העיקרים שעל-פי הרמב"ם ולא מובא במסילת ישרים לרמח"ל, וטענות נוספות. בהמשך הספר הובאו גם דברי הביקורת על המאמר שפרסם הכותב, ותשובתו אליהם וחזרו חלילה, והדברים ארוכים וטעונים.

7. הגהות הרש"ש

זכה הרש"ש, וחיבורו "הגהות וחידושים" על כל מסכתות הש"ס, הפך להיות חלק בלתי נפרד ממהדורות הש"ס, ובמהדורות החדשות כבר נקבעו חלק מהגהותיו החשובות בשולי הדף בפנים הגמרא, כדי להקל על הלומד בהבנת הדברים על-פי דרכו הסלולה ומאירת עיניים.

רבים מגאוני הדורות שיבחו את עבודתו, וכפי שהיה הגר"ז מבריסק מתבטא: "כי כל ההערות המוצלחות מצויות בדברי הרש"ש" (ושמועה דומה לכך אמרו בשם ה"בית ישראל" מגור ששמע מאביו ה"אמרי אמת", כי "כל הגהה שאינה ברש"ש אינה הגהה", אך היו שסייגו ואמרו "כי כמובן אין למדין מן הכללות").

ויש לציין, כי עבודתו היתה מקיפה

ויסודית בצורה מעוררת השתאות שלא מצאנו כמותו בכל מחבר אחר, ולמעט 4 דפים (תענית כג, ימות קכ, ב"ק סב, זבחים ק); וכן העמודים האחרונים בארבע מסכתות (ברכות, מו"ק, מנחות וחולין), לא דיגל הרש"ש על שום דף בכל הש"ס בבלי, לרבות כל פרקי המשנה שאין עליהם גמרא (סדרי זרעים וטהרות, והמסכתות שקלים במועד, אבות ועדיות בניזקין, קנים ומידות בקדשים), שלא טרח להתייגע בהם ולהעיר את הערותיו הנפלאות (מקורי הרמב"ם לרש"ש, עמ' סד). ההגהות והחידושים הרבים, היו פרי עמל של שיעור קבוע בגמרא, אותו מסר הרש"ש מדי בוקר במשך שעתיים רצופות, בבית המדרש שירש מחותנו בפני תלמידים נבחרים, ובמשך השנים הצטברו תחת ידו הגהות וחידושים רבים יחד עם התמדתו הגדולה, וזכה למפעל הכביר הזה. וכבר ניבא רבי ישראל סלנטר, שהיה ידידו הטוב של הרש"ש ואמר "בטוחני שחיבורו על הש"ס יתקבל על כל הלומדים", והגדירו כ"צדיק ועניו גדול" ("מורי האומה" ח"ד עמ' 125, בשם רבי יעקב קמיניצקי, וראה שם מעשה מעניין על מידת ענותנותו הגדולה של הרש"ש שהודה ולא בוש בוויכוח שהיה בינו ובין רבי ישראל, האם מותר לאדם לבטוח על הקב"ה גם בענייני מותרות).

על רבי משולם ראטה מטשרנוביץ בעל "קול מבשר" מספר תלמידו ר' טוביה פרשל, כי "בשיחה שנתגלגלה על המהר"ץ חיות, ילדות היתה בו (בתלמיד) ואמר 'דומה עלי שיש דמיון רב בין הגהות הרש"ש ובין הגהות המהר"ץ חיות', מכיוון שחידושי הש"ס של שני הגדולים הללו היו חביבים עליו מאוד. אך יצאו הדברים מפיו והרב נתן בו עינים של תימא 'כיצד אפשר לומר כדבר הזה - אמר כשידו האחת שלוחה לפניו - הגהות המהר"ץ הן ליקוט, הרש"ש הוא כולו מקור" ("מבשר עזרא" ליקוטים עמ' קסז).

כאמור, היו כמה מקהילות החסידים שהתנגדו לעיון בהגהות הרש"ש, בעטייה של הערתו בעניין הגלגולים (וזכרנו מנעורי, כי כאשר היינו נתקלים בלשון תמוהה בגמרא או במפרשיה, ועדיין לא באו לעולם מהדורות הש"ס של ימינו עם הגהות וצינונים והוספות נפלאות, היה מגידה שיעור שלנו מבקש ממני הקטן לעיין בדברי הרש"ש, ובדרך כלל היה העקוב למישור והרכסים לבקעה, אלא שהוא עצמו מנע עצמו מלעשות זאת ואני שימשתי לו כ'שבת גוי' לשם כך... ואומרים, כי כאשר אמרו פעם לרבי דב לנדו שליט"א שיש חסידים שאינם לומדים רש"ש, השיב בחריפות: 'נו, פלא שאינם יודעים ללמוד?...'; עד שברבות הימים הלכו ותפחו האגדות והשמועות סביב דמותו של הרש"ש עד לזרא, בידי קלי דעת שלא קראו ולא שנו. שמועה מטופשת אחת

גרסה, כי ההתנגדות לאישיותו היתה מכיוון שהיה נוהג לשבת על כיסא עם גלגלים לרגליו, וכל אימת שביקש לעיין באחד מספריו הרבים, היה מתגלגל על גבי כיסאו אל הארון, ומפני שלא היה עמל בתורתו פסלוהו. מובן ששמועה זו אין בה לא טעם ולא ריח, ומי לנו להעריך את דמותו הכבירה של הרש"ש, אשר עיניו כיונים על הש"ס כולו והגהותיו הנפלאות מסירות כל מכשול, ואף לא מוסכם על הכל שיש עניין דווקא להתאמץ בלימוד התורה, וכבר אמרו האחרונים שענין החיפוש בספרים אינו בכלל עמל התורה (מאידך מעניין לציין את המובא ב"לקט יושר" על בעל "תרומת הדשן", שהיה אומר על "הבחורים העשירים המפונקים שעשו להם שולחנות, כשיושבין במקומו הופכין השולחן לאיזה צד שירצו ועליו הרבה ספרים - לא טוב הם עושים, אדרבה כשמבקש אחר הספר ובא לו בטורח גדול, זכור באותו מעשה מה שרוצה ללמוד. כמדומה לי שמצאתי לו סמך ביו"ד בפרק שלישי, ולא באלו שלומדין מתוך עידון". והוסיפו בעלי הדרוש ודרשו את הפסוק "אם בחוקתי תלכו" שנדרש בידי רש"י "שתהיו עמלים בתורה", והוא דווקא עלידי ש'תלכו ולא להתפנק בשיבה).

ייתכן שהסיפור התגלגל כמה שמספר ר' מאיר בר-אילן (ברלין), בנו הצעיר של הנצי"ב ("מולוויץ עד ירושלים" עמ' 140) בשם אביו, שהיה "מספר מקרה ידוע, אשר על-ידו נזכרים דבריו ב'הגהות וחידושי הרש"ש' לרבי שמואל שטראשון מווילנה (ימות פא, ב). הוא היה עדיין צעיר לימים כשבא לפני רבי שמואל שטראשון, הראה לו רש"ש קושיא חמורה שלא ידע ליישבה והניחה ב'וצריך עיון'. אבא ז"ל עיין זמן-מה וביאר את העניין בהגהה קטנה, שמצאה חן בעיני רבי שמואל שטראשון, והוא מציינה בשמו בהוספה 'ושפתים ישק'. אמר לו רש"ש "מפני מה לא מצאתי אני את התשובה הנכונה כמו שהצליח כבודו"? השיב לו אבא ז"ל "זהו משום שכבודו לומד תורה רק מתוך הרחבה, בעושר ובכבוד, ואני עמל בלימוד התורה. בשעה שקונים את התורה ביגיעה, במאמצים, נפתחים לאדם מעיינות אחרים"... ואכן הדברים מובאים בהגהות הרש"ש שם בשם "הרב הג' מוהרנהל"ב (=מורנו הרב נפתלי הירש לייב ברלין) ראש ישיבה דוואליזין", שהגיה את דברי התוספות שם (ד"ה "כרות") "שאני לחם הפנים דחמיר טיפ", שיש לגרוס 'דחוויר טפי' ולא 'דחמיר טפי', שהרי בתוספות בזבחים (עב, ב) כתבו "דסמידא טפי" (ולציין כי אחרים מגיחים "דחמיד" או "דסמיד"), והנצי"ב עצמו ציין להגהה זו בספרו "מרומי שדה" (ימות שם). ועוד הזכיר הרש"ש הגהה בשם הנצי"ב ביבמות (קד, ב) על התוספות (ד"ה 'דאמר רבי זירא'): "ומפי הרב הג' מוהר"נ הירש לייב ר"י דוואליזין שמעתי, דט"ס הוא בתוס'".

אמנם אכן היו כמה קהילות חסידיות, בעיקר בבעלזא שעמדו בראש החניית נגד ההשכלה שעשתה שמוות ביהודי אירופה, וכנודע יסד רבי יהושע מבעלזא יחד עם רבי שמעון סופר מקראקא את הארגון "מחזיקי הדת" כתריס מפני ההשכלה, שלא היו מעניינים בחידושי הרש"ש; וזאת כשם שלא עיינו בספריהם של מחברים שנחשדו בהשכלה ובהם מהר"ץ חיות, כמסופר בספר "בקדושתו של אהרן" (עמ' שפב), על רבי מרדכי מבילגוריי שפעם אמר לאביו מהר"ד מבעלזא חידוש מדברי המאירי לבאר את הקושיא למה הצלת חיי שעה דוחה את השבת, והלוא מקור הדבר בפסוק 'וחי בהם' ודרשו ביומא "ולא שימות בהם", ואילו בחיי שעה הרי עומד למות ממילא ואין כאן משום 'וחי בהם'? והשיב מדברי המשנה באבות "יפה שעה אחת בתשובה ומעשים טובים בעולם הזה מכל חיי העולם הבא", ולמדנו אפוא שבשעה אחת יכול האדם לעשות תשובה שלמה, ואם-כן שפיר נחשבים חיי שעה כחיי עולם ומובן מדוע מחללים עליהם את השבת. לשמע התשובה פנה האב אליו בנימת נזיפה וחקר: 'היכן ראית את זה?' וסיפר רבי מרדכי כי "רעדה אחתני ואמרתי זהו תירוץו של המאירי, ואבא שאל שוב 'האם ראית תירוץ זה בחיבורו של המאירי עצמו?' השבתי שאמנם לא ראיתיו בספר המאירי עצמו, אלא באחד מפירושי האחרונים שמביאו בשם המאירי. אולם אבא ז"ל לא הרפה, ושאלני שוב 'היכן ראית זאת בשם המאירי?' ולא נחה דעתו על שבליתי ברירה נקבתי בשם החיבור שמביא את דברי המאירי, חיבור שאכן נתקבל בתפוצות ישראל אך בבעלזא היתה איזו תרעומת כלפי המחבר. אז אמרי לי אבי ז"ל 'אכן, תירוץ נכון ויפה הוא, אולם מדברין היה ניכר שראית תירוץ זה במקום לא ראוי"... (במקור לא התגלה זהות החיבור, אולם הכוונה לחידושי מהר"ץ חיות שהביאו במסכת שבת ל, א בשם ספר "שיח יצחק" שהביא בשם המאירי).

אף שכאמור היו בין החסידים שהתרעמו על הערת הרש"ש בעניין הגלגולים, לא נמנעו גאונים וצדיקים ידועים לעיין בהגהותיו, ומצאו אצלו את אשר איוותה נפשם. כך מסופר על הרב מטשעביץ, ששאלוהו מדוע הוא מעיין תכופות בחידושי הרש"ש, והשיב "ומה אעשה? ובכל מקום שאני מתחבט בדברי הגמרא, הוא פותר את הדבר בכי טוב". וסיפר תלמידו רבי יהודה רבינוביץ ("בצלח חמדת" עמ' קטז), כי "פעם, תוך כדי השיעור, אמר רבנו זצ"ל (הרב מטשעביץ) קושיא בשם אחד האחרונים, אמר אחד התלמידים שהרש"ש מקשה כבר זאת, נענה חברו בנימה של זלזול בכבודו של הרש"ש. וחווורו פני רבנו

המפרשים שנוספו במהדורתם: "והגהות א"ז הג"מ שמואל שטראשון ז"ל (הגהות הרש"ש); וכן הזכירו שם את "אוצר הספרים של דודנו הג"מ מתת"י שטראשון ז"ל".

ואף הרש"ש הרש"ש עצמו מספר בסיום חידושו על סדר טהרות אחר מסכת עוקצין: "גם אנכי אינני מכפויי טובה מלהחזיק טובה לביה"ד (=לביה"ד הפוסק) של הג' הנכבדים האלמנה והאחים ראם, המה צאצאי בתי ש"י עם הנלווים אליהם, וביחוד לחתני הרה"ג ג' כו' מוהר"ר יוסף בצלאל הראקווי בן משק ביה"ד, אשר עמסו עליהם עול הדפסת הגהותי להוציאם לאור כליל בהדרם, וכן לבני הרב הגדול כו' מוהר"ר אליהו אשר טרח ויגע להגיהם כיאות... אני הוא המחבר שמואל בלא"א הרב מוהר"ר יוסף זצל"ה שטראשון". ומספרים, כי כשאמרו לרבי שלמה זלמן אויערבאך שהרש"ש שילם ממון כדי שמדפיסי וילנא יכניסו את הגהותיו לש"ס, השיב מי"ד: "השמועה הזו אינה נכונה בעליל, אבל אף אם היתה נכונה, הייתי אני משלם כסף רב, כדי שיכניסו את הגהות הרש"ש לש"ס".

אך לפלא מה שנמסר ב"מעשה איש" (ח"ה עמ' כו) בשם החזון אי"ש, כי "בווילנא היו שני גאונים, ר' מרדכי פרידמן והרש"ש, וכשהדפיסו בזמנם את הש"ס, ביקשו ליתן הערות וידיפסום, ונתנו, ואמרו המדפיסים שזה יותר מדאי בארוכה ושיקצרו. ר' מרדכי היה עשיר ואמר שאינו צריך להם וידיפס לבד, והרש"ש שהיה עני קיצר ונתן להם, ולבסוף מהרש"ש כולם יודעים ומר' מרדכי לא נודע, הדפיס ספר 'דברי מרדכי', ואינו מפורסם". וקשה להלום דברים אלו, שכן כאמור הגהות הרש"ש נכנסו למהדורת וילנא בידי נכדיו, ואף ידוע שהיה עשיר מופלג כל ימיו וזכה לתורה וגדולה, ומה גם שלא נמצא ספר הגהות על הש"ס בשם "דברי מרדכי" ממחבר בשם "ר' מרדכי פרידמן מוויילנא".

ונסיים עם מילתא דבדיחותא של אחד מבדחני ירושלים העליונים, שטען בתוקף כי הגהות הרש"ש השתרבבה ממקומה הנכון במסכת בבא מציעא (ק"ג, ב): "מסדרין לבעל-חוב", כלומר שמסייעים לבעל-חוב שלא יתמוטט לגמרי, ועל-זה כתב הרש"ש "מכאן סתירה לבעל-הגלגלים", כי אלו שמגלגלים את חובותיהם מהכא להתם, נוטלים מזה ונותנים לזה (לקיים מה שאמרים בתפילה מתרגום ישעיה "ומקבלין דין מן דין" ו[המלווים] אמרין קדיש"), אלו אינם זקוקים כלל שיסדרו את חובותיהם...

להערות ותגובות:

5806777@gmail.com

רבי שמשון מאוסטרופולי הי"ד בספרו "לקוטי שושנים". וכן הערתו בפסחים (צד, ב) על התוספות (ד"ה 'כל הישוב כולו תחת כוכב עומד'): "הכל הוא כפי הנראה מפשטות ספורי דרבב"ח בב"ב דנשקי ארעא ורקיע אהדי ושאר מאמרים דהארץ נוגעת בקצותיה באמצע הרקיע, ואם כן הוי היקף חצי רקיע פעם וחצי בכמו רוחב הארץ. אבל לפי מה שנתבאר במופת ובנסיון, אשר הארץ כמו מרכז בתוך עגול הרקיע, ומאמרי הש"ס אשר לכאורה מורים נגד זה, יש להם כוונה אחרת פנימית", כלומר אין לבאר את דברי הגמרא כפשוטה שהארץ נוגעת בקצותיה ברקיע, אלא כוונה פנימית יש בדבר, ומרמז לעניינים נסתרים שלא כפשוטם ("באר רא"י עמ' פו, ומאמרו בסוף "מקורי הרמב"ם לרש"ש").

הגהותיו וחידושו של הרש"ש התפרסמו כמובן, בזכות מהדורת וילנא הידועה של 'האלמנה והאחים ראם', והמלעייזים טענו כי הרש"ש שהיה עשיר מופלג (ובעל גמ"ח נודע בוויילנא, ומפורסם הסיפור שסיפר רבי שלום שבדרון בשם חותנו רח"ל אויערבאך על החייט שפרע את חובו לרש"ש ולא שם לבו, ולאחר שחשד בו וסירב להתפייס, השתדך עמו והשיא את בתו לבן החייט; אלא שכנראה הסיפור אירע עם בת חורגת של הרש"ש, וייתכן שהחתן הוא ר' שמחה ליפשיץ שנפטר בהורודנא ביום י"א באלול תרמ"ב כפי שנמסר בעיתון "הצפירה" מיום י"א במרחשון תרמ"ג, ושם הפליגו בשבחו שהיה "צדיק תמים... הון ועושר היו בביתו וינהל באמונה מסחרו, ותורתו וצדקתו תעמודנה לעד, ויהי ממשפחה רמה בישראל, ממשפחת הגאונים לבית ליפשיץ, חתן הגאון הגדול מהר"ש שטראשון ז"ל, וגיסו של הגאון החכם ר' מתתיהו שטראשון נ"י מוויילנא. כל בני עירנו גמלו לו את החסד האחרון בכבוד גדול, וארבעה דרשנים ספדוהו מספד גדול, ולפלא שבכל ספרי תולדות הרש"ש לא נזכר כלל חתן בשם זה, וניתן לשער כי הכוונה לחתנו החורג) הזיל זהב מכיסו כדי שהגהותיו ישובצו במהדורה המפוארת. אלא שאף זו השמצה שקרית, שכן הרש"ש היה הסב של 'האלמנה' דבורה ראם (אשת ר' יוסף ראובן ראם שניהל את הדפוס אחר אביו ר' מנחם-מן, שמילא את מקום אביו ר' ברוך מייסד הדפוס בהורודנא שהעבירו לוויילנא), ושל אחותה גיטל (אשת ר' מנחם גבריאל ראם, אחד משני 'האחים' מדפיסי ראם עם גיטתם דבורה הנוכרת), ושתייהן היו בנותיה של טשאראנא איטא בת הרש"ש אשת ר' יוסף בצלאל הרכבי (מעורכי החשובים של דפוס ראם).

קשר משפחתי זה תועד ב"אחרית דבר" שנדפס במהדורת האחים ראם בסוף מסכת נדה (נכתב בידי ר' שמואל שרגא פייבוש פייגזון המכונה "שפ"ן הסופר", מנהל דפוס ראם במשך שנים ארוכות, ובו מספר את תולדות הדפסת הש"ס הנודע), בתוך רשימת

והוכיחו באמרו, צריך לדבר בדרך-ארץ בכבודו של יהודי שעבר על כל הש"ס בעיון". כך התבטא פעם גם ה"שפע חיים" מקלויזנבורג, כאשר נשאל בידי האדמו"ר מקאסאן שליט"א למה הוא מצטט מדברי הרש"ש, והשיב לו: "עליו אתה מדבר? יהודי שבכל דף בש"ס יש לו דברים נפלאים, כדבריו המתוקים של רבי עקיבא איגר". גם על ה"אהבת ישראל" מויז'ניץ מסופר בשם נכדו האדמו"ר ממונסי, כי "היה מחשיב את הגהות הרש"ש על הש"ס, ואמר שדבר נדיר הוא שכל מה שהוא מגיה הוא לענין ודבריו נכונים. פעם אחת היתה לו קושיא על הרש"ש ששכח מדברי הרמב"ם, ואמר (האהבת ישראל) פלא הוא בעיני שגאון כזה ישכח את דברי הרמב"ם, והוסיף, אבל אצל הרבי ר' אלימלך לא היה קורה דבר כזה" ("גשמי ברכה" עמ' תמד).

השמועה מספרת גם על רבי יואל מסאטמאר, שבאחד השבתות או המועדים ראוהו מעיין בהגהות הרש"ש, ותמה אחד האדמו"רים מגזע טשערנאביל בפניו על-יך, ורבי יואל השיב בשנינותו האופיינית: "ראה נא, התקשיתי בהבנת הגמרא, וביקשתי לעיין בספר 'מאור עיניים' לזקנך המגיד מטשערנוביל, אלא שראיתי שאינו עוסק בענין זה כלל, ולכן נאלצתי לעיין בהגהות הרש"ש והדברים התבארו אל נכון"... אחרים טוענים שהסיפור היה עם האדמו"ר מסקווירא ששוחח עם רבי יואל מסאטמאר, וכאשר שמע ממנו ציטוט מביאור הגר"א (ולא הרש"ש), גילה סימנים של חוסר נוחות, ורבי יואל השיב בחריפות: "ומה אעשה ולא מצאתי ב'מאור עיניים' (זקנו של האדמו"ר מסקווירא) שעסק בענין זה..."

לפי השמועה, ביקשו המו"לים של מהדורת ש"ס נודעת שנדפסה בשנים האחרונות, המשתייכים לקהילות החסידים, להשמיט את הגהות הרש"ש ממהדורתם, ואחד מרבני דורנו איים עליהם בחרם אם יבצעו את זממם. ואכן המהדירים חזרו בהם מתוכניתם, אלא שהכניסו את הגהות הרש"ש בשולי העמודים בסוף כרכי הש"ס, באופן נפרד משאר ההגהות, אולם למעשה רק תועלת יצא מהדבר, שכן בזכות זאת הקריאה בהגהות הרש"ש נוחה בהרבה, מכפי שהיה אילו היו ההגהות מעורבות יחד...

למעשה כבר העיר רבי רפאל קצנלבוין, כי הרש"ש עסק גם בספרי קבלה, כפי שאנו רואים בפירושו למדבר רבה (במדבר יח, ו): "אך המקובלים לקחו החשבון כמו שהוא לפנינו, ע' בס"ל לק"ש להרב המקובל מוהר"ש א"פ, שכ' בזה סוד שבה נתבטל מה שאמר פרעה", וכוונתו למקובל הנודע